

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ:

Cemal Kafadar, İki Cihan Âresinde, Ankara: Birleşik Yayınevi, 2010, 298 s.

Onur DÜNDAR*

İki Cihan, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan İstanbul'un fethine kadar olan süreçte merkezi otorite ve merkez kaç unsurlar arasındaki gerilimlere atıfta bulunmak için Kafadar'ın tercih etmiş olduğu bir kavramdır. Bir tarafta merkezi otoriteyi temsilen Hanedan-ı Osman diğer tarafta ise Türkmen aristokrasisinin başını çektiği Gazi aileleri.¹

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gaza geleneğinin varlığına ilişkin Fuad Köprülü (2018), Paul Wittek (2017), Halil İnalçık (2019) ve Mustafa Akdağ (2014)'in çalışmaları ilk akla gelen referans noktalarını oluşturmuşlardır. Kafadar, "*İki Cihan Âresinde*" de bu tartışma literatürünü daha kurallı ve sistematik bir biçimde izleme konusunda önemli bir yeniliğe imza atmıştır. Bu yenilik Osmanlı'nın kuruluş problemi adı altındaki bu tartışmaları belli ekoller çerçevesinde sınıflandırmak suretiyle olmuştur. Kafadar'ın eserinde açıkça erken dönem Osmanlı tarihine yönelik iki farklı yaklaşım biçimi ortaya koyulmuştur. Bir tarafta Gibbons ve Arnakis'in başını çektiği yaklaşım biçimi diğer tarafta ise Köprülü ve Wittek' in yaklaşım biçimi yer almaktadır (s. 65).

Birinci kol köken sorununu tamamen Bitinya'daki dışsal unsurlara bağlamaktadır. Bu durumu daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse; hanedanın kökeniyle ilgili ne etnisitenin Türk olduğuna dair bir bilgiye ulaşılabileceğini ne de Osmanlı yükselişinde Anadolu geleneğinin bir etkisi olduğunu yani yükselişin tümüyle Bizans müesseselerinin Osmanlı müesseselerine tesiri şeklinde bir süreci ifade ettiğine inanan bir bakış açısı söz konusudur.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Bandırma 17 Eylül Üniversitesi, odundar@bandirma.edu.tr. Orcid ID: 0000-0001-5792-6945.

¹ (Akdağ, 2014, s. 232); Hatta Akdağ adı geçen bu eserde söz konusu bu gerilimle ilgili işi bir adım daha ileriye götürerek Osmanlı'da bu iki zıt unsur arasındaki mücadelenin Osmanlı'nın yıkılışına kadar devam ettiğini ortaya koymaktadır. İki kutup arasındaki çıkar çatışmasının zirveye ulaştığı dönem ise İstanbul'un fethinden sonra yükselme devri olarak kabul edilen devrin olgunlaşmaya başladığı dönemlerdir. Akdağ'a göre; "*Fatih İstanbul'u başkent yaptığında bir yerde bu iki zıt gücü bir arada tutmayı düşünmüştür. Ancak gaziliğin sembolü olan Edirne'nin başkent yapılması isteği hiç sönmemiştir.*"

İkinci kol ise; köken sorununu içsel dinamiklere bağlayarak çözme eğilimindedir. Bu kol içerisinde Köprülü'nün yön verdiği ekol, kökeni ve yükselişin motorunu Türk kültür ve devlet geleneğine bağlamaktadır. (Köprülü, 2018) Wittek ise bu sorunu etnisiteye dayalı dinamikler yerine gazi unsurlarının teşkilatlanmasına dayandırmaktadır. (Wittek, 2017)

Kafadar'a göre İncalcık da tam bu noktada literatüre çok önemli bir imza atmıştır. İncalcık, Wittek'le Köprülü'yü birleştirmiştir. Kafadar 1980'lerde bu iki yaklaşımı bütünleştirerek daha geniş açıdan sosyolojik bir tarih yorumu geliştirme çabalarının olduğunu, İncalcık'ın da tam bu noktada yaraya merhem olduğunu ima etmektedir (s. 70):

Bir imparatorluğu ortaya çıkaran dinamikler olarak, toplumsal çatışmanın yanı sıra, ticaret, demografik durum, göçebeler ve yerleşikler arasındaki ilişkiler gibi genellikle sosyal ve ekonomik diğer etkenleri de dikkate almaya yönelik açık bir arzu vardı. 1980'lerin başında İncalcık, bu unsurların birçoğunu gaza kültürü ile bir araya getiren kısa öz ve ustalıklı bir sentez oluşturdu.

Merkezi otorite ve merkez kaç unsurları en azından yükselme devrine kadar birbirlerine zıt kutuplarda konumlanmanın olasılığını da ilgilendiren bu tartışmalar arasında Kafadar'ın eseri, daha çok ikinci kolu benimsemiş gözükmektedir. Erken Osmanlı tarihi ile ilgili çok az değerli bilgiye sahip olunmasına rağmen merkez kaç kanadın Osmanlı köken ve yükseliş sorunsalının içerici özelliklerini aydınlatmak için, Kafadar döneme dair metinsel karmaşıklıkların kırışik alanına cesaretle girilmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Ona göre; Bu cihette hikâyeler, kelimeler ve hatta eğer umut vaat ediyorsa, imla ilgili tercihlere odaklanmalı ve bunların erken Osmanlı gerçekliklerine dair herhangi bir şeyi açığa çıkarıp çıkarmayacağını tespit etmeye çalışılmalıdır. Kafadar'a göre; elbette bu tuzaklarla dolu bir yoldur ve girilecek çıkmaz sokakların ve sapılacak yanlış patikaların bulunması muhakkaktır ve yolun sonunda söylenebileceklerin çoğu varsayım olarak kalacaktır² (s. 162). Kafadar'ın bilim adına bu ilkeli tutumu Hilmi Ziya Ülken'in: "*İlim, insan ömürlerini aşan bir medeniyet müessesesi olarak düşünüldüğünde bu zor ve meşakkatli yoldan yılmaya mecal yoktur*" sözünü akla getirmektedir (Ülken, 1969, s. 11).

---

² Bu doğrultuda Kafadar eserinde Dusturname (s. 104), Danişmendname (s. 105), Hamzaname (s. 102) ve Battal Gazi (s. 101) gibi birçok destandan yola çıkarak merkez kaç unsurların hem siyasi hem de dini açıdan heterodoks karakterinin izlerini sürmeye çalışmıştır.

Bu zamana kadarki değerlendirmeler Kafadar'ın eserini literatürde aşağı yukarı nerede konumlandığına ilişkin gerekli aydınlatmaları yapmakla ilgiliydi. Bunun yanında Kafadar'ın eserinin karşısında veya paralelinde konumlandığı ekolleri tasnif etme konusunda içerici ve dışlayıcı sınıflandırmalarla literatüre sunduğu birtakım katkılardan da bahsedilmiştir.

Bu noktadan sonra ise Kafadar'ın tartışmayı ele alış biçimiyle ünlü sosyolog Max Weber'in endüstri kapitalizminin ortaya çıkışını açıkladığı *Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism* (2005) adlı meşhur eserinde kapitalist sermaye birikimine müsait kanat ve müsait olmayan kanat şeklinde tesis etmiş olduğu terminoloji arasındaki benzerliklerden bahsedilecektir.

Kapitalist sermaye birikimini gerçekleştiren zihniyet sorgulamalarıyla alakalı Weber, tezinin müspet tarafına Batı Avrupa'da endüstri kapitalizminin gerçekleştirilmesinde önemli bir itici unsur olan "Prüten Ahlakı" yerleştirmiştir. Bu kanadı kendi terminoloji geleneğiyle uyumlu bir şekilde dünyevi asketik kanat olarak sınıflandırmıştır.³ Endüstri kapitalizmini gerçekleştiremeyen kanadın içi de yine kendi terminoloji geleneğine uyumlu bir şekilde mistik ahlakla doldurulmuştur. Weber'in bu çalışmadaki tezi idealist bir diyalektikle ifade edilecek olursa; Tez (Asketizm)-Antitez (Dünyevi Asketizm=Sentez (Endüstri Kapitalizmi) şeklinde olmuştur.

Yukarıdaki idealist diyalektiğe Osmanlı merkezileşmesinin Dar'ul Ulema⁴ eliyle toplum ekonomisinde tesis etmeye çalıştığı *-la raiyye illa bi'ladl-* şeklinde parola edilebilecek müdahalesinin⁵ mistik ahlak şeklinde bir antiteze yol açtığı sonucuna ulaşılabilir.⁶ Diğer bir deyişle idealist diyalektiğe merkezi otoritesi güçlü bir

---

³Asketizm genellikle, bir tür kendini tutma ve azla yetinme konusunda katılık ve ciddiyet düzenini belirtmek için kullanılmıştır. (Melchert, 1996, s. 188-191) Dünyevi Asketizm ise Weber'in bu eserdeki kavramsallaştırmasıdır. Weber kapitalizmi ortaya çıkaran ahlakın asketik ahlak olduğunu iddia etmektedir. Asketik ahlakın toplumsallaşmış haline ise dünyevi asketizm olarak tanımlamıştır. (Weber, 2005, s. 102-105). Weber ünlü eserinin "Asketizm ve Kapitalist Ruh" adlı başlığa sahip bölümünde, Protestanlığın özellikle de İngiliz Protestanlığı'nın asketizmin en tutarlı temelini verdiğini belirtmiştir. Max Weber'in burada Asketik din olarak ifade ettiği kavram, monastik bir asketizmi temsil etmemektedir. Bu asketizm; Protestan Asketizmi'dir. O yüzden Max Weber; bu asketizmi; Wordly Asceticism yani Dünyevi Asketizm olarak ifade etmiştir. (Weber, 2005, s. 53-54).

⁴ Bu ifade Hanedan kanadını ifade etmek için kullanılmıştır.

⁵ Merkezi otoritesi güçlü ortaçağ imparatorluklarının ekonomi-politiğini yansıtan bu parola devlet hazinesinden bağımsız bir toplum ekonomisinin çıkarlarını kesinlikle gözetmeksizin halkın belli bir refah düzeyinde ne uzayıp ne de kısılmasını öngören bir anlayışı ifade etmektedir. (İnalçık, 2016, s. 18-19)

⁶ Weber bu süreci Doğu Patrimonyalizminin toplum ekonomisini iğdişleştirmesi olarak yorumlamıştır. Weber'e göre; "Orta Çağ Batı Feodalizminde Germen istilaları sonucunda Roma İmparatorluğu'nun

devletin müdahalesi eklendiğinde çalışmada izlenen metodolojinin; tez (Asketizm)-antitez (Mistizm)=Sentez (Kapitalist Sermaye Birikiminin Oluşmaması) şeklinde bir adaptif bir sonuca varılabilir. Kafadar'ın İki Cihan Âresinde de aslında bu adaptif denklemi içine birtakım tarihi veriler sokmak suretiyle test etmektedir. Kafadar'ın gazileri dünyevi asketik kanadın, Hanedan'ın şemsiyesi altındaki bürokratik ve askeri kanadı da asketizmin dünyevileşmesini engelleyen bir kurumun temsilcisi olarak görme eğilimi bunu doğrulamaktadır.

Asketik ahlakın dünyevileşmesi, yukarıdaki paragraflarda Protestan ahlakla da sembolize edildiği şekilde bu dünya için yapılan ticari ve siyasi kazanımların öte dünyada Tanrı'nın Krallığında da bir aziz olmaya yarayacak hale gelmesidir. Bu bir kanada dünyevi asketik denilebilmesi için en temel göstergelerden bir tanesidir. Yani bu kanatta yer alan aktörlerin öte dünya ve bu dünya ikileminde yaşadıkları seçilmişlikle günahkârlık arasında gidip gelen psişik ruh hallerini katlanılabilir hale getirmeleri gerekmektedir. Bu açıdan Kafadar'ın eserinde Gazavat faaliyetlerinin dünyevi asketik ahlak unsurları barındırdığına dair önemli ipuçları bulunmaktadır (s. 137). Kısa ve uzun vadeler arasında yapılan ayrımlarla katlanılabilir bir bilişselliğin sağlandığı ima edilmiştir. İslam adına savaşma (seçilmişlik) ve din kardeşinle savaşma (günahkârlık), öte dünya için savaşma (seçilmişlik) ve ganimet için savaşma (günahkârlık) gibi uç noktalar arasında uzlaşmanın sağlanması kısa ve uzun vadedeki ayrımlarla olmuştur.⁷

Eserde gaza ahlakının dünyevi asketik bir karaktere sahip olduğuyla ilgili başka referans noktalarından bir tanesi ise Kafadar'ın Müslüman Anadolu'sunun uç

çöküşünü takip eden süreçte, Avrupa'da kral ve derebeyleri arasında bölünmüş siyasi bir birliğin olmadığı parçalı bir yapıya karşılık, Doğu Patrimonyalizminde iktidar, hükümdarın elinde toplanmıştır. Güçlü merkezi otoriteye sahip bu yapı; -Patrimonyalizm- hane içerisinde ailesinin dışındaki tüm toplumsal tabakaların herhangi bir sebeple kendisine tehdit oluşturabilecek toplumsal tabakaları ortadan kaldırmaya çalışan otokratik ve mutlakiyetçi bir yönetim şeklidir.” (Bendix, 1973, s. 266) Weber Osmanlı'yı kısaca “Patrimonyalizm'in aşırı bir örneği” olarak tanımlar. Weber'in bu tanımlaması, Montesquieu'nun doğuya has diye tabir ettiği deyimıyla, özel batının feodalizm türünden farklı yapıları açıklamak için yaptığı bir sentezden ithal ettiği bir tanımlamadır. Patrimonyalist anlayışta ülke toprakları büyük bir eve benzetilerek hükümdarın ailesi, ana ailedir bu ailenin başı olan hükümdar ise evin reisidir. Bu görev hükümdara halkın geçimini sağlaması için Tanrı tarafından verilmiş kutsal bir yetkidir. Hükümdara hizmet eden yetkililer ise, hükümdarın adeta kulları konumundadırlar ve görevleri büyük aileye hizmet etmektir. (Dündar, 2017, s. 66)

⁷ Kafadar'a göre; potansiyel olarak zıt hedefleri geçici olarak uzlaştırmanın (mo-dus vivendi) değişik yollarından biri, kısa ve uzun vadeler arasında yapılan ayrımdır. Böylelikle müttefikler kazanmak ve uzun vadede daha güçlü olmak için kısa dönemde uzlaşabilirsiniz veya uzun vadede inancınız uğruna zafer kazanmak için şimdilik bir dindaşınıza karşı savaşmak durumunda kalabilirsiniz. Gazilerin ya da destekçilerinin, işlerini böyle basit bir öncelikler belirleme ve strateji kurma esasına göre düzenlemek ve meşrulaştırmaktan aciz olduklarını varsaymak için bir sebep yoktur.

anlatılarında, maddi refaha kötü gözle bakılmadığı değerlendirilmesidir. İster inancın savunulması, ister şerefin korunması ya da her ikisi birden olsun, bir sınır savaşı hatta bir derviş, kendisiyle çelişkiye düşmeden, önceliklerini doğru biçimde belirlediği sürece, maddi menfaat peşinde koşabilir ve elde edebilir. s. 134.

Eserde gaza ahlakının püritenliğiyle alakalı bir başka dayanak noktası ise; Orhan gaziyle Lala Şahin'in ganimet pazarlığı ve bu pazarlığın ortaçağ tradisyonalist ekonomi-politik anlayışına zıt bir şekilde hor görülmediği ile ilgilidir. Pazarlığın kendisiyle ilgili hiçbir kınayıcı imada bulunulmamış olmasını Kafadar çok manidar bulmaktadır.⁸

Bu çalışmada, Kafadar'ın eserinde tutarlı bir şekilde tesis etmeye çalıştığı metodoloji Weberyen literatürün asketik ve mistik sınıflandırmalarıyla tahlil edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada Weber ve Kafadar arasında bir köprü inşa etmek için belli bir metodoloji izlenmeye çalışılmıştır. Bu gayeyle dünyevi asketizm ve mistisizm Anadolu'da içtimai hayatın esas belirleyicileri olma misyonları ile ve birbirlerine zıt konumlanmalarıyla birer ayrı ekol olarak düşünülmüştür. Bir tarafta mistik bir içtimai toplumsal yapı üzerine yükselen Osmanlı Merkezîyetçiliği diğer tarafta ise; merkezi yönetimle kuruluşundan yıkılışına kadar mücadele eden merkez kaç unsurları olan Gazi Çevreleri. Burada esas temas edilmeye çalışılan tarihsel olgu ise; merkezi devletin dışsal bir güç olarak dünyevi asketizmi bastırmak suretiyle idealist diyalektiğin doğasını bozmuş olabileceğinin altını çizmektir.

---

⁸ Kafadar'dan aynen aktarmak gerekmektedir; "Orhan ya da Lala gazilik itibarının tehlikede olduğunu düşünmüş gibi görünmemektedirler. Gazadan elde edilen kazancın tadını çıkarmak, bir derviş söz konusu olduğunda bile yakışsız değildi. Din yolunda savaşanların arasında pek çok maceraya katılmış ve bizzat bazı çarpışmalarda bulunmuş olan 15. yy'ın derviş-kronik yazarı Aşıkpaşazade, kendi payına düşen köleler ve diğer eşyalar ile övünür. Üstelik, gaza peşinde koşmaktan elde edilen, gönül rahatlığıyla keyfi sürülecek tek şey servet değildi. Osmanlı kronikleri, Osman döneminde Bitinya ucunda dikkati çeken bir diğer şahsiyetin Şeyh Edebalı adında biri olduğu anlatılarak Edebalı pek çok keramet göstermişti ve halkın inancının direği idi. Derviş olarak biliniyordu fakat dervişlik onun batını varlığı dahilindeydi. Bolca dünyevi eşyası varlığı ve hayvanları vardı bu çiftlik sahibi derviş kurgusal bir karakter olabilir fakat ilk Osmanlı maceralarını kurgulayan kronik yazarları bu karaktere o kadar çok saygı duydular ki onu Osman Gazi'nin kayınpederi yaptılar. Böylelikle görünüşte birbirleriyle çelişen iki değer sınır bölgesinde barış içinde bir arada var olabilmektedir. Bir yandan kendini feda etmeyi talep edebilecek yüksek ideallere göre hayatını yaşamak, diğer yandan şan şöhret ve servet peşinde koşmak. Ne zaman ve nerede doğru saike öncelik verileceği ve servetin nasıl kullanılacağı bilindiği sürece servet yalnızca makbul değil hatta bir inanç savunucusu olarak şöhret ve iyi bir itibar elde etmek isteyen herkes için bir zorunluluktur." s. 134-137.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (2014). *Türkiye'nin iktisadi ve içtimai tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bendix, R. (1973). *Max Weber: An intellectual portrait*. London: Methuen Press.
- Dündar, O. (2017). *Osmanlı Devleti'nin klasik devri özelinde toplumsal yapı ve sermaye birikimi ilişkisinin asketizm ve mistizm yönünden incelenmesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- İnalcık, H. (2016). *Osmanlı tarihinde İslamiyet ve devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu klasik çağ 1300-1600*. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kafadar, C. (2010). *İki cihan âresinde*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Köprülü, M.F. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Melchert, C. (1996). The transition from asceticism to mysticism at the middle of the ninth century C.E. *Studia Islamica*. 83(1). 188-191.
- Ülken, H. Z. (1969). *İlim felsefesi*. Ankara: Eğitim Yayınları.
- Weber, M. (2005). *Protestant ethic and the spirit of capitalism*. Çev. Talcott Parsons, London And New York: Routledge.
- Witteck, P. (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu*. Kadıköy: Pencere Yayınları.